

DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh24955>

Makale Türü: Araştırma makalesi
Geliş Tarihi: 18.07.2019
Yayın Tarihi: 31.12.2019

Article Type: Research article
Submitted: 18.07.2019
Publishing date: 31.12.2019

Atıf Bilgisi / Reference Information

Altungök, A. (2019). Sâsânîler Dönemi İnan Sarayında Bir Gökürk Gelini: Fakım. *Journal of History School*, 43, 1258-1280.

SÂSÂNÎLER DÖNEMİ İNAN SARAYINDA BİR GÖKTÜRK GELİNİ: FAKİM¹ Ahmet ALTUNGÖK²

Öz

Tarihin birçok döneminde güçlü devletlerarasında büyük siyasi ittifaklar meydana gelmiştir. Bu ittifakların birçoğu siyasi evliliklerle pekiştirilmiştir. Bu siyasi evliliklerden bir tanesi de Sâsânîler ve Gökürkler arasında meydana gelmiştir. Her iki tarafın Akhûnlara karşı oluşturdukları siyasi ittifakın sonucunda; İstemi Yabgu'nun kızı Fakım, Sâsânî hükümdarı I. Hüsrev ile evlenmiş ve İnan sarayına gelin olarak gitmiştir. Asya'nın bu iki büyük gücü arasında sağlanan ittifak Akhûn devletinin sonunu getirmiştir. Bundan dolayı Sâsânîler ve Gökürkler arasında tesis edilen bu ittifak tarihin önemli gelişmelerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Akhûn devletinin yıkılmasının ardından Gökürkler ve Sâsânîler arasında siyasi çekişmeler ortaya çıkmış ve iki taraf arasındaki ittifakın ömrü kısa sürmüştür. Akhûn coğrafyasının paylaşımıyla ilgili ihtilaflar iki tarafı kendi arasında savaşmak zorunda bırakmıştır. Buna rağmen İnan sarayına giden gelinin ülkesine geri dönmediğini ve İnan sarayındaki varlığını devam ettirdiğini görmekteyiz. Bu gelinin adı bazı İslam tarihi klasik kaynaklarında Kakım şeklinde de geçmektedir. Fakat aynı kaynaklar babası İstemi'den de Kakım şeklinde bahsederler. Bundan dolayı Fakım adının, Kakım adının yanlış yazımı sonucunda bir müstensih hatasından kaynaklanmış olabileceği de ihtimal dâhilindedir. İnan sarayına gelin olarak giden bu kızın, babası İstemi Yabgu gibi, güçlü bir kişiliğe sahip olduğunu görmekteyiz. Bunun en büyük delili I. Hüsrev'in ardından oğlu IV. Hürmüzü İnan

¹ Bu çalışma 21-23 Şubat 2018 tarihlerinde Türk Tarih Kurumu tarafından Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi'nde düzenlenen Bâciyân-ı Rûm sempozyumunda bildiri olarak sunulmuştur.

² Doç. Dr. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Anabilim Dalı: ahmet.altungok@bilecik.edu.tr, [Orcid: 0000-0003-3777-239X](https://orcid.org/0000-0003-3777-239X)

Sâsânîler Dönemi İnan Sarayında Bir Gökürk Gelini: Fakım

tahtına çıkarabilmesidir. I. Hüsrev'in, İranlı eşlerinden olan evlatlarından birisinin yerine, yabancı bir millete ait olan eşinden dünyaya gelmiş evladının tahta çıkması, Fakım'ın İnan sarayındaki gücünü ortaya koymaktadır. Bu çalışma için ilk olarak İslam öncesi dönem İnan tarihinden bahseden en alakalı klasik kaynaklar taranmıştır. Elde edilen bilgiler çağdaş tarihçilerin konuyla alakalı olan güncel çalışmalarındaki bilgilerle karşılaştırılmıştır. Eldeki veriler üzerinde bir değerlendirme yapılarak konuyla ilgili bazı çıkarımlar yapılmış ve sonuç kısmında ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Sâsânîler, Gökürkler, I. Hüsrev, İstemi Yabgu, Fakım.

A Gokturk Bride at the Palace of Persia During the Sasanids: Fakım

Abstract

The great political alliances took place between the powerful states in many stages of history. Most of these alliances were consolidated by political marriages. One of these political marriages took place between the Sasanids and the Gokturks. As a result of the political marriages against the Hephthalites; Fakım, the daughter of Istemi Yabgu, got married to Khosrov I, the ruler of Sasanids, and went as a bride to Sassanian palace. This alliance caused to the liquidation of Hephthalites. Therefore, Sassanian-Gokturk alliance is viewed as one of the most important developments in history. After the fall of the Hephthalites, some political disputes took place between Gokturk and Sasanids and this alliance between them lasted a short time. However, we can see that this bride going to the Sassanian court never turned back, but did remain there. The name of this bride, according to some Islamic sources, was Kakım. Yet, the main sources call her father as Kakım. So, it is possible that as a result of the wrong spelling of the name "Fakım" it may result from the copyist's error. It can be seen that this Gokturk bride, like her father, Istemi Yabgu, had a powerful personality. The greatest sign of that is that she was able to bring his son on the Sassanian throne after Khosrov I. As can be seen, it signifies the strength of Fakım in Sassanian court, although she was a wife of foreign origin when compared to other native wives of Khosrov I. For this study, the most relevant classical sources mentioning pre-Islamic Iranian history were first browsed. The obtained information has been compared to the information in contemporary historians' current works that was about this subject. Some inferences about the subject were made by making an evaluation on the available data and indicated in the conclusion section.

Keywords: Sasanids, Gokturks, Khosrov I, Istemi Yabgu, Fakım.

GİRİŞ

Günümüz tarihçileri tarafından İnan sarayına gelin olarak giden Türk hakanının kızının kimliği ve aidiyetiyle ilgili farklı yorumlar yapılmaktadır. Bu gelinin Hazar hakanının kızı, Gökürk hakanının kızı veya Çinli bir prenses

olduğu yönünde farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Aynı zamanda gelinin adı, babasının hangi ülke hükümdarı olduğu ve bu hükümdarın ismi ile ilgili olarak tarih araştırmacılarının kafası bir hayli karışıktır. Bu kafa karışıklığını gidermek adına konuyla ilgili doğrudan kaynakları tarayarak ortaya net bir fikir sürmek veya kaynaklardaki bilgileri derli toplu bir şekilde sunarak konuya açıklık getirmek gereğine mebni olarak bu çalışmaya ihtiyaç hissedilmiştir.

Öncelikle *hudâyânâmeler* hariç Sâsânîler dönemi İran kaynaklarında bu konuyla ilgili herhangi bir bilgi elde etmek mümkün değildir. Ne dini metinlerde (*Zend Avesta* ve türevleri olan *Dinker*, *Bundahiş*, *Nirengistan*, *Hirbadistan*, *Mino Hired...*), ne edebi metinlerde (*Şivesur*, *Rüstem ü İsfendiyâr*, *Pîrân u Yâse*, *Deraht-i Asûrik*, *Şehrberaz ü Aparbâz...*) ne hikayelerde (*Hazâr Afsâna*, *Hazâr u Yek Şeb*, *Hüsrev ü Şirin*, *Vis ü Ramin*, *Heft Peyker*, *Ferhad ü Şirin*, *İskendernâme...*) ne de çeviri metinlerde (*Pançanantra*, *Mahabbarata*, *Bazîgan-i Çetreng*, *Bilavhar and Budâsb*, *Tûtîname*, *Sinbâdnâme*, *Vâmîk u Adra...*) konuyla ilgili herhangi bir malumat bulmak mümkün değildir. Ayrıca dönemin kitabe ve yazıtlarıyla (*Kertir Yazıtları*, *Nağs-ı Rüstem*, *Hacı Âbâd yazıtları*, *Paykuli yazıtları*, *Nağs-ı Receb...*) felsefi ve bilimsel metinlerinde (*Kitab-u Şannak*, *Ayadgar-ı Zeriran*, *Sageseran...*) de bu konuyla ilgili herhangi bir malumat yoktur. Sadece İran tarih yazıcılığıyla alakalı olarak Sâsânîler döneminde yazılan ve "hükümdarlar kitabı" anlamına gelen *hudâyânâme*³ler (khutay namak) bu konuyla ilgili bilgi vermişlerdir. Günümüze kadar ulaşmış olan müstakil bir *hudâyânâme* örneği maalesef yoktur. Bu çalışmalardaki bilgiler sadece İslam sonrası dönem tarih yazıcıları tarafından günümüze kadar kendi eserleriyle beraber ulaştırılmışlardır. Bu kitaplarda yer alan İran hükümdarlarıyla ilgili bahisler, *hudâyânâmelerden* alındığı için bazı nüans farklarıyla beraber genelde birbirinin tekrarı olan rivayetlerdir. Dolayısıyla tarihte yaşanmış bu önemli siyasi evlilikle ilgili bilgilerimiz *hudâyânâmelerden* alınmış olan bilgilerle sınırlıdır. Bununla beraber dönemin Çin kaynaklarında (*Linghu Tefeng*, *Chou-shu* 50 cilt; Li Telin ve Li Poyüe, *Pei Chi-shu* 50 cilt; Wei Cheng, *Sui-shu* 85 cilt; Liu Hsü, *Chiu Tang-shu* (Eski Tang Kitabı) 200 cilt; Wo Yang-hsin ve Sung-chi, *Hsin Tang-shu* (Yeni Tang Kitabı) 225 cilt) bu evlilik olayından bahsedilip bahsedilmediğinin araştırılması da ayrı bir konuyu teşkil etmektedir. Çünkü bu dönemde yazılan kaynaklar hem Çince olup ve hem de adı geçen kaynaklar toplamda 610 ciltten oluşmaktadır⁴. Ayrıca Çin tarihi ve

³ Hudâyânâmelerle ilgili olarak İranlı tarihçi Cevâd Meşkür'ün kapsamlı bir makalesi bulunmaktadır. Konuyla ilgili geniş bilgi için bu makaleye bakılabilir. Bkz. M. Cevâd Meşkür (1340hş), "Hudâyânâme", *Mecelle-i Berresihây-i Târihi*, Şomare 6, Sal-i Şişom, ss. 13-28.

⁴ Çin Kaynaklarıyla ilgili olarak bkz. Wolfram Eberhard (1947), *Çin Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara; Wolfram Eberhard (1996), *Çin'in Şimal Komşuları*, (Çev. Nimet Uluğtürk), TTK

kaynakları üzerine çalışma yapan araştırmacıların, kendi çalışmalarında bu evlilik olayından bahsetmedikleri de görülmektedir.

Evlilik yoluyla saraylar arasında kurulan akrabalıklar geçmişte kurulan devletler arasında cereyan eden önemli bir siyasi gelenektir. Bununla ilgili her toplum farklı bir tarz benimsemiştir. İslam öncesi dönemde Türkler; Çin, İran, Doğu Roma, Hint saraylarına gelin göndermişler aynı şekilde bu saraylardan gelin getirmişlerdir. Saraylar arasında gerçekleşen bu siyasi evlilikler devletlerin birbirlerine denkliliğini ifade etmesi açısından önemli bir yere sahiptir. İslam öncesi dönemde İranlılar bu konuda farklı bir tarz takip etmişlerdir. İranlılar kendileriyle denk olarak gördükleri devletlerden gelin getirirler, fakat yabancı bir ülkenin sarayına gelin göndermezlerdi. İranlıların takip ettikleri bu yöntem bazen başlarına büyük işler açmıştır. İlk defa bu kuralın dışına çıkarak; kızı Kungas'ı Akhûn hükümdarı Aksungur⁵la evlendirme sözü veren Sâsânî hükümdarı Pîrûz (MS. 459-484), İran soylularının büyük bir tepkisiyle karşılaşmıştır. Bunun üzerine Pîrûz, kızının yerine saray cariyelerinden birisini Akhûn sarayına gelin olarak göndermiştir⁶. Aksungur, Pîrûz tarafından kandırıldığını beş sene sonra fark edebilmiş ve iki taraf arasında yaşanan kriz büyük bir savaşa yol açmıştır⁷. MS. 465 yılında başlayan Sâsânî-Akhûn savaşları MS. 484 yılına kadar devam etmiş ve bu savaşlar Sâsânî hükümdarı Pîrûz'un öldürülmesiyle sonuçlanmıştır. Tarih boyunca kurulan siyasi ittifakların önemlilerinden bir tanesi de Göktürkler ve Sâsânîler arasında gerçekleşmiştir. İki taraf arasında sağlanan ittifak Akhûn devletinin yıkılmasını beraberinde getirmiştir. Türkler ve İranlılar arasında sağlanan bu ittifakın sonucunda Batı Göktürk hükümdarı İstemi Yabgu (MS. 552-576) kızı Fakım'ı, Sâsânî hükümdarı I. Hüsrev⁸ (MS. 532-579) ile evlendirmiş ve onu İran

Yayımları, Ankara; Saadettin Gömeç (2000), "İslam Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine" *Ankara Üniversitesi DTCFD*, c. 20, S. 31, Ankara, s. 78, 79.

⁵ Bu hükümdar İran kaynaklarında *Hoşnevâz*, Arap kaynaklarında *Ahşunvar* şeklinde geçer. Fakat Türk tarihçileri Ahşunvar isminden yola çıkarak kendisini *Aksungur* olarak tesmiye ederler. Bunun yanında günümüz tarihçileri arasında bu hükümdar için *Künhan* ismini tercih edenler de bulunmaktadır. Bu hükümdarın hükümdarlık döneminin sınırları tam olarak belli değildir. İslam sonrası kaynaklar MS. 5. yüzyılın başından sonuna kadar İran'la savaşan Akhûn (Haytal/Heptal) hükümdarın adını sürekli olarak Ahşunvar şeklinde vermişlerdir. *Hoşnevâz* tabiri için bkz. Firdevsi 1391(hş): 1569; Kazvîni 1328(hş): 115. *Ahşunvar* tabiri için bkz. Mes'ûdî 2004: 155, 159

⁶ Bu olayın bir benzerini Belâzûrî Sâsânî hükümdarı I. Hüsrev için de anlatmaktadır. Bkz. Belâzûrî 2013: 226.

⁷ Meşkür 1366(hş): 91.

⁸ İranlıların kendisine *anuşeg rawan* (*anuşirvan*/ölümsüz ruh) adını verdikleri hükümdardır. MS. 505 yılında doğdu. MS. 529 yılında henüz 24 yaşındayken babası Kubad'ın rahatsızlığı üzerine velihaht olarak atandı ve kendisine vekâlet etti. Kubad'ın MS. 531 yılında ölümü üzerine hükümdar olarak İran tahtına çıktı. MS. 579 yılında 74 yaşında hayata veda etmiştir. İran coğrafyası

sarayına gelin olarak göndermiştir. I. Hüsrev, Sâsânîlerin en güçlü, en teşkilatçı ve en büyük hükümdarı olarak bilinmektedir. Kendisinin sarayında Ben-i Lahmî, Hind, Yemen, Çin ve Hazar saraylarından gelin olarak gelen eşleri de bulunmaktaydı. İstemi Yabgu'nun kızının I. Hüsrev ile olan evliliği batılı tarihçiler tarafından istihzayla karşılanmıştır. Batılı tarihiler bu evliliği "bir inek çobanının kızının İran sarayına gelin olarak gidişi" şeklinde değerlendirmişlerdir.

İstemi Yabgu ve Kızı Fakım

Türk hakanının kızının İran şahıyla evliliği İslam öncesi dönemde cahiliye Arapları tarafından da bilinmekteydi. Bu evliliğin cahiliye dönemi Arap şairlerinin şiirlerine konu olduğu görülmektedir⁹. İslam tarihi klasik kaynaklarının verdiği bilgiler doğrultusunda MS. 555¹⁰ yılında İran sarayına gelin olarak giden Türk hakanının kızının Göktürk hükümdarı İstemi Yabgu'nun kızı olduğu yönünde büyük bir kanı ortaya çıkmaktadır. Fakat bu rivayetler arasında da bir takım nüans farkları göze çarpmaktadır. Bazı kaynaklar Fakım'ın Göktürk hükümdarının değil de Hazar hükümdarının kızı olduğu yönünde rivayetlerde bulunmuşlardır¹¹. Bu kafa karışıklığının sebebi Sâsânî hükümdarı I. Hüsrev'in hem Hazar hükümdarının kızıyla ve hem de Göktürk hükümdarının kızıyla evlenmesinden kaynaklanmıştır. Ayrıca MS. 565 yılından itibaren Hazarlar Göktürk egemenliğini tanımışlar ve bunun sonucunda MS. 576 yılında Göktürk egemenliği Karadeniz'e kadar yayılmıştır. Adı geçen dönemde; Batı Göktürk hükümdarı İstemi, Hazar-İran ilişkilerinde belirleyici bir konuma gelmiştir. Bu kafa karışıklığının nedeni İstemi Yabgu'nun hem İranlıların

üzerinde gerçekleştirmiş olduğu vergi reformlarıyla kendisinden sonraki dönemde de adından çokça bahsedilmesine vesile olmuştur. 48 yıllık iktidarı döneminde 3 defa Doğu Roma topraklarını istila etmiş; farklı seferlerde Syria, Armenia Major, Kolhis, Lazika, Kuzey Mezopotamya coğrafyalarını ele geçirmiştir. Ayrıca Kafkaslar'a kadar olan Albania, İberia, Armenia coğrafyasını ele geçirmiş, Hazarlarla mücadele etmiştir. Etiyopyalıları Yemen'den kovarak burayı İran'a bağlamıştır. Göktürklerle birlikte Akhunları tarih sahnesinden silerek Toharistan coğrafyasını ele geçirmiş ülkesinin sınırlarını Hindistan'a dayandırmıştır. Bkz. Cüzcânî: I, 165. İranlıların kendisine takmış oldukları *anuşeg rawan* lakabından dolayı İslam sonrası dönemde kendisinden *nüşinrevan* şeklinde bahsedilmiştir. Bu tabirin anlamı için bkz. MacKenzie 1971: 10; Frye 2006: 162.

⁹ Turan 1999: 136.

¹⁰ İran hükümdarı ile Türk hakanının kızının evliliğinin Akhunların yıkılışından sonra gerçekleştiği yönünde farklı yaklaşımlar da bulunmaktadır. Bkz. Kurbanov 2010: 185, 186.

¹¹ Mes'ûdî 2004; 162. Bazı İranlı tarihçiler özellikle Taberî'nin hem Hazarlar ve hem de Göktürklerle ilgili rivayetleri birbirine karıştırmış olduğunu düşünmektedirler. Bkz. Reisneya (Trsz): 547, 548.

Kafkaslarda ve hem de doğu sınırlarındaki ilişkilerinde sürekli olarak İnanlıların karşısına çıkıyor olmasından kaynaklanmış olabilir. Kaynakların bazıları I. Hüsrev'in evlendiği Gökürk hakanının kızının isminden bahsettikleri halde, Hazar hükümdarının kızının adından bahsetmezler ve sadece "hakanın kızı" şeklinde bir ifade kullanırlar. Mes'ûdî ise daha ilginç bir iddia ortaya atarak İstemi Yabgu'nun hem kızını ve hem de yeğenini I. Hüsrev ile evlendirdiğini rivayet eder¹². Fakat yine Mes'ûdî, bazı tarihçilerin I. Hüsrev'in Gökürk hükümdarının değil de Hazar hakanın kızıyla evlendiğini rivayet ettiklerini de ekler. Mes'ûdî'nin bu ifadesinden dolayı günümüz tarihçilerinden Artamonov; I. Hüsrev'in Gökürk hükümdarının değil de Hazar hükümdarının kızıyla evlenmiş olabileceği ihtimali üzerinde durur¹³. Bir diğer tarihçi Grignaschi, Belâzûrî'nin vermiş olduğu bazı malumatları Johannes d'Ephesos, Moses Kagantakavzi ve Sebeos'un verdiği birtakım malumatlarla karşılaştırmak suretiyle; I. Hüsrev'in evlenmiş olduğu kişinin Hazar hakanın kızı olabileceği ihtimalini kuvvetle muhtemel olarak görmektedir¹⁴. Kendisine göre bu kaynakların verdiği bilgilerde; IV. Hürmüz'ün (MS. 579-591) kendisinden sonra yeni reşid olmuş bir evladını halef olarak tayin ettiği yönündeki bilgilerden yola çıkarak, MS. 555 yılından sonra doğmuş olan IV. Hürmüz'ün kendisinden sonra yeni reşid olmuş olan oğlunu halef olarak gösterebileceğine imkân tanımaz. Fakat babası II. Hürmüz'ün (MS. 302-309) ölümünün ardından, annesinin karnındaki II. şapur'un (MS. 309-379) hükümdar ilan edildiği Sâsânî devletinde; hükümdar olmak için reşid olma şartının aranması gibi bir geleneğin mevcut olmadığı da bilinmektedir¹⁵. Ayrıca IV. Hürmüz'ün darbeyle tahttan indirildiği ve veliaht tayin edemediği de bilinmektedir. Dolayısıyla I. Hüsrev'in, Gökürk hükümdarı İstemi'nin kızıyla evlendiği klasik kaynakların verdiği malumatlarla beraber daha sarif durmaktadır.

Taberî, Ya'kûbî, Cüzcânî, Makdisî, İbnü'l-Miskeveyh ve Gerdizî gibi tarihçiler Sâsânî hükümdarı I. Hüsrev'in Türkistan hakanının kızıyla evlendiğini belirtmekle beraber, evlendiği gelinin adından bahsetmemişlerdir¹⁶. Bel'âmî'de de Taberî'nin verdiği bilgilere ek olarak farklı bilgiler yer almamakla beraber gelin için "hatun" tabiri kullanılmaktadır¹⁷. Gerdizî de *Zeynü'l-Ahbâr* adlı kitabında, I. Hüsrev'in Türkistan hakanının kızıyla evlendiğini rivayet etmekle

¹² Mes'ûdî 2004: 157. Günümüz tarihçilerinden bazılarında I. Hüsrev'in kendi kızını İstemi Yabgu ile evlendirdiği yönünde bir eğilim bulunmaktadır. Örnek olarak bkz. Divitçioğlu 2000: 30.

¹³ Artamonov 2008: 39-50.

¹⁴ Grignaschi 1970: 237.

¹⁵ İbnü'l-Belhî 2008: I, 65. Ayrıca bkz. Malcolm 1892: 83; Sykes 1915: I, 444.

¹⁶ Ya'kûbî 1382(hş): I, 204; İbnü'l-Miskeveyh: I, 165; Makdisî 1374(hş): I, 519; Cüzcânî: I, 165, 166; Gerdizî, 86.

¹⁷ Bel'âmî 1372(hş); 87.

beraber gelinin ismini vermez ve hükümdardan da *hakan-ı buzurg* yani "büyük hakan" şeklinde bahseder¹⁸. Aynı şekilde Se'âlibî de *Gureru'l-Ahbâr* adlı eserinde İstemi için "Türklerin şahı" tabirini kullanır ve bu hükümdarın kızının I. Hüsrev ile evlendiğini belirtir¹⁹. Se'âlibî evlenme teklifinin Türk hakanından geldiğini, I. Hüsrev'den kendi kızıyla evlenmesini istediğini ve kızını büyük bir çeyizle İran sarayına gönderdiğini belirtmektedir. Dineverî, *Ahbaru't-Tivâl* adlı eserinde bu gelinden övgüyle bahsederek, kendisinin I. Hüsrev'in eşleri arasındaki en saygın kişi olduğunu ve bu gelinin annesinin de melike (kraliçe) olduğunu ifade eder²⁰. Cüzcânî de I. Hüsrev'in Türkistan hakanıyla yaklaştığını Hayyatî'ye (Akhûnlara) karşı kendisiyle ittifak kurduğunu ve hakanın kızıyla evlendiğini anlatır fakat ne Türkistan hakanının isminden bahseder ne de kızının adını verir²¹. *Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas*'ta da I. Hüsrev'in Türk hakanının kızıyla evlendiği rivayet edilmiş ve gelinin hükümdarın mü'temîdlerinden *Mihran Şanan* tarafından Türkistan'dan İran'a getirildiği izâfe edilmiştir²². Firdevsî, Fakım'ı büyük bir düğün alayıyla beraber Türkistan'dan İran'a getiren I. Hüsrev'in mü'temîdinden *Mihran Setâd* şeklinde bahsetmektedir²³. Se'âlibî de Türk hakanının çok sayıda mal ve büyük bir düğün alayıyla beraber kızını, İran sarayına gelin olarak gönderdiğini rivayet etmektedir²⁴. Klasik kaynakların verdiği bilgilere göre I. Hüsrev'in göndermiş olduğu Mihran Setâd'ın Fakım'ı İran'a nasıl getirdiği şöyle anlatılır:

(IV. Hürmüz'e hitaben) Şâh'ım, babanız kisra (I. Hüsrev) beni elli kişinin nezaretinde bir mektupla beraber Türklerin hükümdarı hakana gönderdi. Mektubunda kendisinin, hükümdarın kızlarından birisiyle evlenmek istediğini ve beni en uygun olan kızının tespiti için görevlendirdiği yazıyordu. Hükümdar bizi büyük bir misafirperverlikle karşıladı. Oraya gidişimizin üçüncü günü eşi "hatun" ile beraber beni kızlarından birisini seçmem için çağırdılar. Sade olan kızlarını çok görkemli bir şekilde giyindirmişler ama annenizi çok sade bir şekilde giyindirmişlerdi. Bundan da annenizi vermek istemediklerini anladım. Ben onların bütün itirazlarına ve başka birini seçmem için gösterdikleri ısrara rağmen senin anneni seçtim. Daha sonra hakan, Kundug adındaki kâhinini çağırdı ve ondan görüşünü sordu. Bu kâhin de "efendim

¹⁸ Gerdîzî, 86.

¹⁹ Se'âlibî 1368(hş): 394.

²⁰ Dineverî 1371(hş): 103.

²¹ Cüzcânî: I, 165.

²² Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas, 75. Bu isim modern araştırmacılar tarafından *Mihransitad* şeklinde de okunmaktadır. Bkz. Pourshariati 2008: 103.

²³ Firdevsî 1391(hş): 1562.

²⁴ Se'âlibî 1368(hş): 394.

Sâsânîler Dönemi İran Sarayında Bir Göktürk Gelini: Fakım

benim görüşüme göre kızınızı evlenmek için gönderin. Kızınızın hem büyük bir itibarı olmuş olacak ve hem de ondan eğer bir erkek evladı dünyaya gelecek olursa hükümdardan sonra babasının yerine geçmiş olacaktır. Böylece sizin bir evladınız İran hükümdarı olmuş olacak ve bu da sizin için en büyük zafer olacaktır" dedi. Böylece hakan kızını benimle birlikte göndermeye razı oldu; işte şahım bu kız sizin annenizdir²⁵.

Firdevsî, gelinin düğün alayında çeyizini taşımak amacıyla üç yüz at ve yüz devenin ayrıldığını belirtir. Düğün konvoyunda bulunan atlar, develer ve fillerin altınla murassa' dîbâlarla bezenmiş olduğunu anlatır. Bununla beraber konvoyda geline hizmet etmek amacıyla üç yüz nedimin de kendisine eşlik ettiğini söyler²⁶. Bu düğün alayı Göktürk atlılarının koruması altında Akhûn tuzağına düşmemek amacıyla Harzem yolu üzerinden Gürgân'a gelmiştir²⁷. Bu sırada Akhûnlarla savaşmak için hazırlık yapan I. Hüsrev'in de ordugâhını Gürgân'da kurduğu ve düğün alayının geldiği sırada kendisinin Gürgân'da bulunduğunu yine Firdevsî'den öğreniyoruz. Kazvinî ise diğer kaynaklardan farklı olarak *Tarihi Gûzide*'sinde I. Hüsrev'in Çin hakanının kızı ile evlendiğini anlatmaktadır²⁸. Bunun yanında Firdevsî de *Şehnâmesinde* I. Hüsrev'in Akhûnlara karşı birlikte savaştığı hükümdardan Çin hakanı şeklinde bahseder²⁹. Fakat İran ve İslam kaynaklarının Türk hükümdarlarından Çin hükümdarı şeklinde de bahsetmiş oldukları bilinmektedir. Belâzûrî diğer kaynaklardan farklı olarak I. Hüsrev'in, Türk hakanının kızıyla evlendiği gibi aynı zamanda kendi kızı Liyunse'yi de onunla evlendirme sözü verdiğini fakat onun yerine saray nedimelerinden birisini gönderdiğini rivayet eder³⁰. Yine aynı kaynak Türk hakanın daha sonra bundan haberdar olduğunu ve I. Hüsrev ile arasının açıldığını belirtir. İbnû'l-Esîr ise I. Hüsrev'in Türklerle yakınlaşmak amacıyla Türk hakanına mektup gönderdiğini; kızıyla evlenmek istediğini belirterek I. Hüsrev'in de kendi kızını hakanla evlendirdiğini belirtir³¹. Fakat İbnû'l-Esîr de I. Hüsrev'in hakanı aldatarak kızlarından birisi yerine saraydaki cariyelerden birisini gelin olarak gönderdiğini belirtir. Yine İran hükümdarının, Hazar hakanının kızıyla evlendiği savını değerlendiren tarihçiler; klasik kaynakların bu savaşlar sırasında I. Hüsrev'in Derbend şehrinin surlarını tamir ettirdiğine

²⁵ Örnek olarak bkz. Nüveyrî 1990: 234. *Nihâyetü'l-Ereb*'de Fakım'ı İran'a getirmekle görevlendirilen kişinin ismi *Mîhr Bustan* şeklinde geçmektedir. Bkz. Nüveyrî 1990: 233.

²⁶ Firdevsî 1391(hş): 1565vd.

²⁷ Firdevsî 1391(hş): 1567vd.

²⁸ Kazvinî 1328(hş): 117.

²⁹ Firdevsî 1391(hş): 1550.

³⁰ Belâzûrî 2013: 226. Ayrıca bkz. Kristensen 1945: 503.

³¹ İbnû'l-Esîr 1370(hş): II, 511.

dayalı rivayetlerle birlikte Hazar hakanın kızıyla evlendiği bilgisini verirler. Fakat aynı kaynaklar I. Hüsrev'in Gürgân seddini, Sul (Çul) Türklerine karşı tahkim ettiğini ve hatta Türkistan hakanıyla Gürgân şehrinde buluştuğunu da anlatırlar. Gürgân şehri Hazar Denizi'nin güney doğusunda yer alan bir şehir olup şehrin kuzeyinde (Hazar Denizi'nin doğusunda) Sul (Çul) Türkleri yaşamaktaydılar. Dolayısıyla I. Hüsrev, Sul Türklerinin Gürgân şehrine baskınlarını önlemek amacıyla bu şehrin surlarını tahkim etmiştir³². Kafa karışıklığının ortaya çıkmasının nedeni ise bazı kaynakların I. Hüsrev'in Hazarlarla yaptığı savaşlar sırasında bu bilgiye yer vermesinden kaynaklanır³³. Bu bilgiler ışığında I. Hüsrev'in Derbend şehrinde yaptığı tahkîmâtla alakalı yorumlar yapılır ve kendisiyle görüşerek kızıyla evlendiği hükümdarın Hazar hakanı olduğu zannedilir. Kafkas geçitlerinden birisi olan Derbend (Babû'l-Ebvâb) ile Gürgân seddinin her ikisi de I. Hüsrev döneminde tahkîm edilmiştir³⁴. Gürgân bendinin tahkîmâtıyla ilgili verilen bilgilerin Derbend ile karıştırıldığı görülmektedir.

Göktürk hakanının kızının adı klasik İslam tarihi kaynaklarında farklı bir şekilde geçmektedir. Kaynaklarda ismi *Fakım*, *Kakım*, *Kakum*, *Fakum* şeklinde farklı biçimlerde verilmiştir. Türk gelininin adını *Fakım* şeklinde rivayet eden ilk tarihçi Mes'ûdî'dir. Bu adın *Kakım* olma ihtimali yüksektir. Zira İranlı tarihçi Ahmed b. Muhammed Gaffarî-i Kazvînî de *Tarih-i Cihân Ârâ* adlı eserinde gelinin adını *Kakım* şeklinde vermiştir³⁵. *Kakım*, sansargiller familyasından gelincik türünde bir hayvana verilen isimdir³⁶. Bu hayvan kürk endüstrisi açısından kıymetli bir posta sahiptir ve İslam öncesi dönemde "Kürk Yolu" adı verilen ticaret yolu üzerinde ticareti en çok yapılan hayvanlardan bir tanesiydi. Eski Türklerde totemizm inancından dolayı çocuklara hem ad ve hem de lakap olarak hayvan isimlerinin verildiği bilinen bir gerçektir. Bu hayvan eski Türk yaşamında önemli bir yere sahipti ve adı Orhun yazıtlarında dahi göze

³² İbnû'l-Miskeveyh: I, 164. Klasik kaynaklar I. Hüsrev'in bu setti aşlında Göktürkler için yaptığını fakat İstemi Yabgu'nun tepkisini azaltmak için I. Hüsrev'in Sul Türklerinin baskınlarını bahane olarak gösterdiğini anlatırlar (Örnek olarak bkz. İbnû'l-Miskeveyh: Aynı yer). Gürgan settinin yüz tane demir kapısı olduğu rivayet edilir. Bu demir kapılardan dolayı Türkler Gürgan settine "temür kapug" (demir kapı) adını vermişlerdir. Hatta İslam klasik kaynaklarında bu surlar için Bab-ı Sul, Sett-i İskender, Sett-i Zülkarneyn tabirini kullananlar da vardır. Gürgan Settiyle ilgili derli toplu bir çalışma olması açısından bkz. Cihan 2015: 114vd.

³³ Belâzûrî, her iki hükümdarın bir araya gelerek müzakere ettikleri ve sonrasında I. Hüsrev'in bir set inşa ettirdiğini yer belirtmeden rivayet etmiş fakat bu olayı Hazarlarla münasebetlerini anlattığı bir paragraftan sonra vermiştir. Bkz. Belâzûrî 2013: 226, 227.

³⁴ Cüzçânî: I, 165.

³⁵ Cihân Ârâ 1799: 56. Ayrıca bkz. Konukçu 1971: 99.

³⁶ MacKenzie 1971: 48.

çarpılmaktadır³⁷. Bunun yanında İslam tarihi klasik kaynaklarından bazıları İstemi Yabgu'nun kendisinden de *Kakım* şeklinde bahsetmektedirler. Bu kaynaklardan en meşhuru İbn Belhî'nin *Farsnâme* adlı eseridir. İbn Belhî bu eserinde I. Hüsrev döneminde Türkistan'da "istilacı" Kakım hakanın ortaya çıktığını ve Akhûnların topraklarını istila ettiğini daha sonra İranlılarla savaştığını anlatmaktadır³⁸. Ayrıca kendisi de *Kakım* şeklinde bahsettiği hakanın I. Hüsrev ile Akhûnlara karşı ittifak yaptığını ve kızını kendisiyle evlendirdiğini rivayet etmektedir. Beydâvî'nin ise İbn Belhî'den farklı olarak I. Hüsrev dönemindeki Hazar hükümdarının adını Kakım olarak verdiği söylenmektedir³⁹. İslam sonrası döneme ait olan Arap ve İran kaynakları Göktürk hükümdarından "İstemi" şeklinde bahsetmezler. Bu kaynaklar İstemi Yabgu için *Kakım* hakan, *Sincibu* kağan, *hakan-ı buzurg* (büyük hakan) veya *Hakan el-Türkî* tabirini kullanırlar. İstemi için kullanılan Sincibu adı da ilginçtir⁴⁰. İslam tarihi klasik kaynaklarından Taberî ve Dineverî, İstemi'nin adını *Sincibu* şeklinde rivayet etmişlerdir⁴¹. Bu isim Farsça *sincab* sözcüğünden gelmektedir ve bu hayvan da postundan dolayı kıymetli olup, eski Türkler tarafından totem olarak tutulan hayvanlardan bir tanesiydi. İstemi Yabgu'nun eski Çin kaynaklarında geçen ismi *Şetie-mi*'dir⁴². Göktürk yazıtlarında bu hükümdardan *İstemi* şeklinde bahsedilir. Menandros ve Theophilacet Simocatta gibi Doğu Roma kaynakları ise adı geçen hükümdara *Silzibolos* adını vermişlerdir⁴³. İstemi Yabgu ile Aral gölünün kıyısında bulunan ve Ektaş adı verilen bölgedeki otağında görüşen Doğu Romalı ünlü diplomat Zamarkos, elçilik sırasında tutmuş olduğu raporlarda bu hükümdardan *Stamabolos Silzibolos*⁴⁴ şeklinde bahsetmiştir⁴⁵. Doğu Roma kaynaklarında geçen *Silzibolos* tabirinin Arap ve İran

³⁷ Kafesoğlu 1992: 145. Bilge Kağan'ın oğlunun babası adına diktirdiği kitabede kendisi için "Üstte Tanrı, aşağıda yer buyurduğu için milletimi, gözünün görmediği, kulağının duymadığı ileri gün doğusuna, geri gün batısına, beri gün ortasına, yukarı gece ortasına kadar götürdüm. Altın'ın sarısını, gümüşün beyazını, ipeğin halisini, atın aygırını, *kakımın* siyahını, *sincabın* göğünü milletime, Türklerime kazandırdım" şeklindeki ifadeyi kullanmıştır. Bkz. Aynı yer.

³⁸ İbnü'l-Belhî 1339(hş): 25, 95, 99.

³⁹ Togan 1981; 161.

⁴⁰ İbnü'l-Esir'de bu isim Sinciyûr ve Sinciyu şeklinde geçmektedir. Bkz. İbnü'l-Esir 1370(hş): II, 507.

⁴¹ Taberî 1383(hş): II, 647; Dineverî 1371: 96. Ayrıca bkz. Divitçioğlu 2000: 31.

⁴² Kafesoğlu 1992: 129; Divitçioğlu 2000: 28.

⁴³ Frye 2006: 156.

⁴⁴ *Silzibolos* tabiri için bkz. Kristensen 1945: 495. *Stamabolos*, *Dizibulos*, *Sizabulos*, *Sizabus* gibi tanımlar için bkz. Taşağıl 2002: 46 nolu dipnot bilgisi; Sykes 1915: I, 494; Divitçioğlu 2000: 31; Kurbanov 2010: 185; Liu 2010: 82.

⁴⁵ Ligeti 1990: 85; Kafesoğlu 1992: 130. Yunan kaynaklarında *Stamabolos* şeklinde geçtiğine dönük ifadeler için bkz. Sinor and Klyashtorny 1996: 333.

kaynaklarında geçen *Sincibu* adına benzerliği de ilginçtir⁴⁶. Aynı şekil Firdevsî'nin *Şahnâmesi* ve ibnû'l-Miskeveyh'in *Tecârûbe'l-Umem* adlı eserinde hükümdarın adı için buna yakın olarak *Sinca* ve *Sinha* şeklinde ifadeler kullanılmıştır⁴⁷. Bu durumda Arap ve İran kaynaklarında geçen *Kakım* ve *Sincibu* tabirleri İstemi Yabgu veya kızı için kullanılan lakaplar da olabilir. İranlıların komşu bölge hükümdarlarına lakap takma gibi bir alışkanlıkları bulunmaktaydı. Büyük ihtimalle İranlılar kakım ve sincap postundan yapma başlık takan ve giysiler giyinen Türk kağanı ve kızı için bu lakapları takmış da olabilirler. Ayrıca İstemi'ye ait olan Kakım lakabının müstensih hatasından kaynaklı olarak Fakım şeklinde yazıldığı ve kızının adı olarak düşünülebileceği de göz önünde bulundurulmalıdır.

İran Sarayında Türkistanlı Bir Gelin

Kaynakların belirttiğine göre; Türk hakanının kızını İran sarayına gelin olarak götüren gelişme, Göktürkler ve Sâsânîlerin Akhûnlara karşı ittifak kurmalarıyla başlamıştır⁴⁸. Bu durum da Fakım'ın Hazar hakanının kızı olma ihtimalini dışarıda tutmaktadır. Dolayısıyla Hazarlar İranlılarla birlikte Akhûnlara karşı savaşmamışlardır. Her iki tarafın Akhûnlara karşı birleşmesinin nedeni ise bu devletin egemen olduğu ipek yolları üzerindeki pazarların her iki ülke tarafından ele geçirilmesi düşüncesiydi⁴⁹. Akhûnlar kuzey ipek yolunun iki önemli kolunu ellerinde bulundurmaktaydılar. Bunlardan; kuzeyden geçen yol Horasan'da Merv üzerinden Soğdıyana'ya uzanır, Buhara ve Semerkant'ı takip ederek doğuya devam ederdi. Güneydeki yol ise yine Horasan üzerinden Toharistan'a devam eder ve Belh üzerinden doğuya giderdi. Göktürkler ve Sasaniler arasındaki anlaşmaya göre Soğdıyana üzerinden devam eden kuzey yolu Göktürlere verilecek, güneyden devam eden Toharistan yolu ise Sâsânîlere kalacaktı. MS. 555 yılında gerçekleşen bu ittifak aynı zamanda

⁴⁶ Taberî 1383(hş): II, 647 (Arapça baskısı için bkz. Taberî: II, 100). *Sincibu* tabiri için ayrıca bkz. Marquart 1373(hş): 131. Bazı yazarlar *Silcibu*'yu tercih etmişlerdir. Bkz. Piguluskaya vd. 1353(hş): 111. Bununla aynı doğrultuda bilgiler için bkz. Akbulut 2014: 838. Hem *Sincibu* ve hem de *Silzibol* tabirleri için bkz. Bivar 2006: 215

⁴⁷ *Sinca* tabiri için bkz. Firdevsî 1391(hş): 1550. *Sinha* (Aslında Sinca olduğu zannedilmektedir, müstensih hatasından dolayı cim harfinin noktası yazılmamıştır) tabiri için bkz. İbnû'l-Miskeveyh: I, 163.

⁴⁸ Makdisî 1374(hş): I, 519; İbnû'l-Esîr 1370(hş): II, 509; Ayrıca bkz. Konukçu 1971: 99; Rasonyi 1988: 96; Ligeti 1990: 71; Roux 1991: 66; Kafesoğlu 1992: 125, 129; Meşkür 1366(hş): 95; Kurbanov 2010: 185; Taşağıl 2015: 135; Sinor and Klyashtorny 1996: 332; Yarshater 2006: xliii, liv, lvi,

⁴⁹ Reisneya (Trsz): 542, 543; Sinor and Klyashtorny 1996: 332; Harmatta and Litvinsky 1996: 367.

İstemi Yabgu'nun kızını I. Hüsrev ile evlendirmesiyle pekiştirilmiştir⁵⁰. İslam tarihçilerinden Taberî, evlilik teklifinin I. Hüsrev tarafından gerçekleştirildiğini ve İstemi Yabgu'ya büyük bir elçilik heyetini kıymetli hediyelerle göndererek kızını istediğini ve bu şekilde kendisiyle bir akrabalık kurduğunu ifade eder. Taberî sağlanan bu akrabalığın ardından I. Hüsrev'in, Akhûn topraklarını paylaşma konusunda İstemi Yabgu'yu ikna ettiğini belirtir. İki taraf arasındaki bu yakınlaşmada Türklerle birlikte yaşayan İran kökenli topluluklardan olan Soğdluların büyük etkisi vardır. Her iki hükümdar arasında gidip gelen elçiler arasında çok sayıda Soğdlu tüccar bulunmaktaydı. Bu ittifakın neticesinde harekete geçen Göktürkler ve Sâsânîler MS. 557 yılında Gatfar'ın⁵¹ başında bulunduğu Akhûn devletini ortadan kaldırarak topraklarını kendi aralarında paylaşmışlar ve Ceyhun Nehri'ni iki taraf arasında sınır olarak belirlemişlerdir⁵². Fakat bu paylaşımın I. Hüsrev'in memnun kalmadığını ve İstemi Yabgu'nun kendisine gönderdiği Soğdlu elçilere kaba davrandığı görülmektedir⁵³. MS. 563 yılında İstemi'nin İran'a gönderdiği Soğdlu elçiler casusluk yaptıkları gerekçesiyle I. Hüsrev tarafından kovulmuş ve elçilik heyetindeki on üç Soğdlu elçi yolda hayatını kaybetmiştir. Elçilerinin zehirlendiğini iddia eden İstemi Yabgu, I. Hüsrev ile arasındaki siyasi ittifakı sonlandırmış ve Sâsânîlere karşı Doğu Roma ile ittifak kurma yoluna gitmiştir⁵⁴. Her iki taraf arasındaki anlaşmazlığa rağmen İstemi Yabgu'nun kızının İran sarayındaki varlığı devam etmiş, ülkesine geri dönmemiştir. Türk gelininin İran sarayındaki yaşamıyla ilgili klasik kaynaklarda çok az bilgiye sahibiz. İran sarayına yabancı ülkelerden gelin olarak giden bir çok prensesin yaşamıyla ilgili çok ayrıntılı bilgi verildiği halde, kaynaklar Türk gelininin saraydaki yaşantısından fazlaca bahsetmemişlerdir. Fakat Fakım'ın babası gibi güçlü bir kişiliğe sahip olduğu ve İran sarayında büyük bir saygı gördüğü anlaşılmaktadır.

⁵⁰ Konukçu 1971: 99. Bazı batılı tarihçiler I. Hüsrev ile evlenen gelinin Mukan Kağan'ın (MS. 553-572) kızı olduğunu düşünmektedirler. Bkz. Sykes 1915: I, 493.

⁵¹ Firdevsi'de Gatfar olarak geçen bu hükümdarın adı genelde tarihçiler *Gatkar* şeklinde ifade etmeye meyillidirler. Bkz. Firdevsi 1391(hş): 1550; *Gatkar* ifadesi için bkz. Kurbanov 2010: 186. Taberî ve İbnü'l-Esîr'de Akhun hükümdarının adı *Varaz* ve *Varad* şeklinde geçmektedir. Bkz. Taberî: II, 100 (Arapça baskısı); Taberî 1383(hş): II, 647 (Farsça baskısı); İbnü'l-Miskeveyh: I, 163; İbnü'l-Esîr 1370(hş): II, 508. Ayrıca bkz. Konukçu 1971: 99.

⁵² Firdevsi 1391(hş): 1550. Bu savaş sırasında *Gatkar*'ın yakın adamlarından *Katulf*, ülkesine ihanet ederek İran'a kaçmış ve I. Hüsrev'e sığınmıştır. Bkz. Kurbanov 2010: 186. Ceyhun nehrinin sınır olarak belirlendiğiyle ilgili olarak bkz. Taşağıl 2015: 136; Girişmen 1336(hş): 307; Meşkur 1366(hş): 95.

⁵³ Konukçu 1971: 99, 100, 101, 102; Kafesoğlu 1992: 130; Liu 2010: 82; Reisneya (Trsz): 544, 545.

⁵⁴ Ligeti 1990: 72vd; Sinor 1996: 332; Akbulut 2014: 840; Taşağıl 2015: 136; Reisneya (Trsz): 545vd.

Bu evliliğin sonucunda I. Hüsrev ve Fakım'ın *Hürmüz* adında bir erkek çocukları dünyaya gelmiştir⁵⁵. Klasik kaynakların birçoğu yukarıda verilen bilgilerin devamı olarak Hürmüz için; "I. Hüsrev'in hakanın kızından olma oğlu" şeklinde ifadeler kullanırlar⁵⁶. İbnü'l-Belhî, Farsnâme adlı eserinde Hürmüz'ün Türkistan hükümdarı Kakım hakanın kızının oğlu olduğunu belirtir. İbnü'l-Esîr diğerlerinden farklı olarak, I. Hüsrev ile evlenen gelinin "büyük hakanın" (hakan-ı buzurg) kızı olduğunu rivayet eder⁵⁷. Hürmüz'ün annesine olan benzerliğinden dolayı kendisine Sâsânî soyluları Türzkâde lakabını takmışlardır⁵⁸. I. Hüsrev'in MS. 579 yılında ölümünün ardından Fakım'ın oğlu, *IV. Hürmüz* unvanıyla 22 yaşındayken İran tahtına çıkmıştır. I. Hüsrev'in çok sayıdaki erkek evladı arasından Hürmüz'ün İran tahtına çıkması Fakım'ın İran sarayındaki itibarını ve gücünü göstermesi açısından önemlidir. I. Hüsrev'in, İran'ın soylu hanedanlarına mensup eşlerinden olma çocuklarının aksine Hürmüz'ü veliaht olarak ataması; aynı zamanda kendisinin Fakım ile arasındaki ünsiyeti göstermesi açısından da önemlidir⁵⁹. Bir hükümdar eşi ve aynı zamanda bir veliahdın annesi olarak Fakım'ın İran sarayında ayrıcalıklı bir yerinin olması gerekir. Çünkü bu devletin muadili imparatorluklar göz önünde bulundurulduğunda kendisi aynı zamanda bir imparatoriçedir⁶⁰. Dineverî, I. Hüsrev'in çok sayıda eşinin olduğunu belirterek bunların birçoğunun cariyelerden ve diğerlerinin ise İranlı soylu kadınlardan oluştuğunu fakat Hürmüz'ün annesinin ise hükümdar kızı olarak ayrıcalıklı bir yere sahip olduğunu vurgular⁶¹. Bunun yanında I. Hüsrev'in, oğlu Hürmüz'ün iktidarını sağlama almak için bazı müdahalelerde bulunduğu da görülmektedir. Bu

⁵⁵ İbnü'l-Miskeveyh: I, 186; Ayrıca bkz. Pirneya 1306(hş): II, 334; Konukçu 1971: 99; Roux 1991: 66; Kafesoğlu 1992: 130; Meşkur 1366(hş): 95; Pourshariati 2008: 103; Kurbanov 2010: 185; Garthwaite 2005: 109. Sir John Malcolm, Göktürklerden Tatar şeklinde bahseder ve gelinin babası için Tatar kralı tabirini kullanır. Bkz. Malcolm 1892: 119.

⁵⁶ Ya'kûbî 1382(hş): I, 204; Cüzcânî: I, 166; Gerdîzî, 86.

⁵⁷ Taberî, "büyük hakan'ın kızı" tabirini kullanır. Bkz. Taberî: II, 172 (Arapça baskısı); Ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr 1370(hş): II, 543. Büyük hakan tabirinden dolayı eski tarihçiler bu hükümdarın Doğu Göktürk hükümdarı Mukan Kağan olabileceği üzerinde de durmuşlardır. Bkz. Sykes 1915: I, 493.

⁵⁸ Pirneya 1306(hş): II, 334; Roux 1991: 66; Meşkur 1366(hş): 97; Taşağıl 2015: 148.

⁵⁹ Çocukları içerisinde *Anuşzâd* adındaki evladı meşhurdur. Annesinin etkisiyle Hıristiyanlık inancını benimsemiş bundan dolayı babası tarafından dışlanmış. Bkz. Firdevsi 1391(hş): 1512vd; Dineverî 1371(hş): 98; Nüveyrî 1990: 231. Ayrıca bkz. Malcolm 1892: 112vd; Browne 1908: 136, 168; Sykes 1915: I, 495; Farr 1850: 300. Babasının Doğu Roma üzerine düzenlediği bir sefer sırasında Cündişapur'da isyan çıkarmış ve zindanlardan topladığı mahkûmların yardımıyla başkent Tisfun'u ele geçirmeye çalışmıştır. Bkz. Firdevsi 1391(hş): 1513vd; İbnü'l-Esîr 1370(hş): II, 507.

⁶⁰ Bununla aynı doğrultuda ifadeler için bkz. Pourshariati 2008: 103; Taşağıl 2015: 135.

⁶¹ Firdevsi 1391(hş): 1543vd; Gerdîzî 1371(hş): 103

maksatla I. Hüsrev öz kardeşleri olan Kâvûs ile Cem'i, Cem'in oğlu Kavâz'ı, hanedan üyelerinden Mahboodh (Mahbûz), Aspades ve Azergündâz'ı ortadan kaldırmıştır⁶². Ayrıca çocukları içerisinde güçlü bir konuma sahip olan Anûszâd'ın gözlerine mil çektilererek kendisinden sonra iktidara gelmesini engellemiştir⁶³. I. Hüsrev'in, eşi Fakım'dan olma Hürmüz'ü iktidara getirmek için vermiş olduğu gayret ilginçtir. Taberî ve Firdevsî, I. Hüsrev'in de annesinin Türk olduğundan bahsederler. I. Hüsrev'in Türk eşine olan muhabbeti annesinin Türk olmasından da kaynaklanıyor olabilir. Taberî ve Firdevsî'nin rivayet ettikleri bir olaya göre I. Hüsrev'in babası Kubad'ın (1. hükümdarlık dönemi MS. 488-498; 2. hükümdarlık dönemi MS. 501-531) kardeşiyle yaşadığı taht kavgasının ardından Akhûnlara sığınmak için kaçarken Nişabur'da *dihkan*⁶⁴ rütbesindeki bir Akhûn Türkünün evine bir süre için misafir olduğunu ve bu ailenin *Nivendoht* adındaki kızıyla evlendiğini; dolayısıyla I. Hüsrev'in Akhûnlu bu anneden dünyaya geldiğini anlatırlar⁶⁵.

Sâsânîler döneminin genelinde hükümdar eşleri kendi çocuklarını İnan tahtına çıkarmak için birbirleriyle kıyasıya mücadele etmişlerdir. Oğlu hükümdar olan hükümdar annesi "kadınlar kadını" anlamına gelen *banbişban-ı banbiş* unvanı alır ve kendileri adına sikke darbedilirdi. Bu sikkelerden günümüze kadar ulaşan nadir örnekler mevcuttur. Bunlardan en meşhuru Sâsânî hükümdarlarından III. Hürmüz (MS. 457- 459) ve Pîrûz'un (MS. 459-484) anneleri Dinag'a ait olan sikkelerdir⁶⁶. Bu sikkelerin bir yüzüne hükümdar annesinin portresi darbedilir ve etrafına kadınlar kadını şeklinde unvanı yazılırdı. Bir hükümdar annesi olarak Fakım'ın de bu unvana sahip olduğu ve adına sikke bastırıldığı muhakkaktır. Fakat günümüzde henüz kendisine ait herhangi bir sikkenin varlığına rastlanmamıştır. Bunun yanında oğlu Hürmüz'e ait çok sayıda sikke bulunmaktadır (Bkz. Ek.3).

I. Hüsrev, oğlu Hürmüz'ü veliaht tayin etmeden önce Sâsânî soylularının önünde imtihana tabi tutmuş ve kendisine çok farklı konularda sorular

⁶² Sykes 1915: I, 486; Kristensen 1945: 504, 505;

⁶³ Kristensen 1945: 506.

⁶⁴ Kubad'ın kaynpederinin *dihkan* olduğuna dair rivayet için bkz. Cüzcanî: I, 164.

⁶⁵ Taberî 1982: II, 243vd (Taberî'nin Türkçe çevirisinde Kubad'ın evlendiği kızm ismi belirtilmemiştir; bunun için Taberî'nin Arapça baskısına bkz. Taberî: II, 91; Ayrıca Farsça baskısına bkz. Taberî 1383(hş): II, 638); Ya'kûbî 1382(hş): I, 202; İbnü'l-Miskeveyh: I, 158; Firdevsî 1391(hş): 1474vd; Cüzcanî: I, 164. Ayrıca bkz. Sykes 1915: I, 486; Pirneya 1306(hş): II, 336. Doğu Roma tarihçisi Procopius, Kubad'ın Akhun hükümdarının kızıyla evlendiğini rivayet etmektedir. Bkz. Procopius 1938: I, 47. Bundan dolayı bazı tarihçiler Kubad'ın evlendiği kadının Akhun hükümdarının kızı olduğuna emindirler. Bkz. Brossius 2006: 153; Hâkikât 1362: 61; Garthwaite 2005: 105.

⁶⁶ Brossius, 175.

sormuştur⁶⁷. Hürmüz kendisine sorulan sorulara mantıklı cevaplar vererek Sâsânî soylularının beğenisini kazanmıştır. Dineverî, Hürmüz'ün iyi huylu, barışsever bir kişiliğe sahip olduğunu, yoksullara karşı merhametli olduğunu ve halka zulmeden soylulara karşı ise çok sert davrandığını rivayet etmektedir⁶⁸. IV. Hürmüz'ün iktidarı boyunca kendisinin ve annesinin Sâsânîler döneminin soylu sınıflarıyla büyük bir mücadelenin içerisine girdiklerini görmekteyiz. İran'ın zengin hanedanlarına karşı fakir halk yığınlarını destekleyen Hürmüz'ün, İran toprakları üzerinde halka kötü muamelede bulunan on üç bin altı yüz devlet memurunu idam ettirdiği Arap ve İran kaynaklarında detaylı bir şekilde anlatılmıştır⁶⁹. Hürmüz'ün bu tutumu İran ordusunu elinde bulunduran Mihran hanedanıyla arasının açılmasına neden olmuştur⁷⁰. İbnû'l-Esîr, IV. Hürmüz'ün adil bir hükümdar olduğunu rivayet eder fakat yaptığı icraatlardan dolayı çok sayıda düşman kazandığını da izafe eder⁷¹. Bununla beraber IV. Hürmüz'ün kötümser bir yapıya sahip olduğunu ve hanedana mensup olmayan "Türk soylu dayılarının" uygulamalarından dolayı çok sayıda düşman kazandığını da belirtir. Gerçekte İran sarayında İstemi'nin erkek çocuklarının varlığıyla ilgili herhangi bir bilgiye sahip değiliz, fakat bu ifadelerden Fakım ile beraber İran sarayına gelen Türk nedimlerin IV. Hürmüz üzerinde etkili olduklarını anlamaktayız. Bununla beraber bazı batılı tarihçiler; bu hükümdarın Hıristiyan reayaya karşı hoşgörülü tutumundan rahatsız olan İranlı din adamlarının, Hürmüz'e karşı çıktıklarına inanmaktadırlar⁷². IV. Hürmüz'ün annesi Fakım'ı Türkistan'dan büyük bir düğün alayıyla İran'a getiren I. Hüsrev'in nedimlerinden Mihran Sitâd'ın (Setâd veya Şânân) ve oğlu Nastuh'un, IV. Hürmüz'ün iktidarı döneminde İran sarayında önemli bir konuma sahip olduklarını da görmekteyiz⁷³. Bu durum Fakım'ın kendisine olan vefa borcunu yerine getirdiğini göstermektedir. Hürmüz on iki⁷⁴ yıl Sâsânî tahtında kaldıktan sonra MS. 591 yılında İranlı general Behram Çubin tarafından bir darbeyle tahttan indirilmiştir. Mihran hanedanının darbesine maruz kalan Sâsânî hanedanı, Doğu Roma'dan aldığı destekle Behram Çubin'i iktidardan uzaklaştırarak IV. Hürmüz'ün oğlu II. Hüsrev'i (MS. 592-628) İran tahtına çıkarmışlardır. İsyanın başlamasından birkaç gün önce Fakım'ın vefâkâr nedimi Mihran Sitâd'ın ani bir

⁶⁷ Yâ'kûbî 1382(hş): I, 204.

⁶⁸ Dineverî 1371(hş): 106. Ebu'l-Ferec Gregory ise İslam tarihi klasik kaynaklarının aksine Hürmüz'ün mağrur ve küstah bir kişiliğe sahip olduğunu iddia etmektedir. Bkz. Gregory, 161.

⁶⁹ Örnek olarak bkz. Cihân Ârâ 1799: 56, 58.

⁷⁰ Daryae 2009; 31.

⁷¹ İbnû'l-Esîr 1370(hş): II, 543.

⁷² Piguluskaya vd. 1353(hş): 113, 114.

⁷³ Pourshariati 2008: 104.

⁷⁴ Cihân Ârâ 1799: 58.

şekilde ölümü, IV. Hürmüz'ün muhaliflerine karşı yalnız kalmasına sebep olmuştur⁷⁵. Bu olayların cereyan ettiği sırada Sâsânîlerle diğerk İnanlı güçlü hanedanlar arasında siyasi bir barış sağlamak adına IV. Hürmüz'ün saray zindanında siyaseten katledildiği görölmektedir. Klasik kaynakların hemen hepsi IV. Hürmüz'ün öldürölüşünü onun kayınbiraderleri olan Bendeveyh ve Bestam'ın üzerine yıkarlar⁷⁶. Kaynaklar IV. Hürmüz'ün tahttan indirilişi ve öldürölüşü sırasında annesi Fakım ile ilgili herhangi bir malumat vermezler. Hürmüz'ün eşinden, kayınbiraderlerinden, oğlundan bahseden kaynaklar onun annesiyle ilgili bilgiye yer vermemişlerdir. Bu da IV. Hürmüz'ün annesi Fakım'ın bu olaylar öncesinde ölmüş olabileceğini akla getirmektedir. Bunun yanında kaynaklarda hükümdar annesinin ölüm tarihi ve şekliyle ilgili hiçbir bilgiye rastlanmamaktadır.

SONUÇ

Yukarıda verilen bilgilerden hareketle, klasik kaynakların eski İnan tarihi kaynağı hudâyânâmelerden aldıkları bilgiler doğrultusunda İnan sarayına gelin olarak giden kişinin Gökürk hakanının kızı olduğu ve bu gelinin İstemi Yabgu'nun kızı olduğu net olarak görölmektedir. Bu evlilik çerçevesinde anlatılan gelişmeler, gelinin Gökürk hükümdarının kızı olduğunu bariz bir şekilde ortaya koymaktadır. Çünkü kaynaklar her iki tarafın Haytal veya Heptal adını verdikleri Akhûnlara karşı Türkler ve İnanlılar arasındaki bir ittifaktan ve bu ittifakın sonucunda gerçekleşen bir evlilikten söz etmektedirler. Dolayısıyla Haytallara karşı oluşturulan bu ittifak Sâsânîler ve Gökürkler arasında gerçekleşmiştir. Doğu Roma kaynaklarında da Akhûnları tarih sahnesinden kaldıran güç olarak çok açık bir şekilde Gökürkler gösterilmekte ve İnanlıların kendilerine destek sağladıkları anlatılmaktadır. Gelinin, Çin hükümdarının kızı olduğu yönünde bilgiler veren Kazvînî ve Firdevsî'nin rivayet ettikleri bilgilerden yola çıkarak adı geçen gelinin İstemi Yabgu'nun kızı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Çünkü her iki kaynak da Akhûnlara karşı kurulan siyasi bir ittifaktan ve Akhûnların yıkılışıyla ilgili mücadelelerden bahsetmektedirler. Yine Firdevsî'nin düğün konvoyunun rotası için vermiş olduğu Harzem-Gürgân hattı ve konvoyun Türk süvariler tarafından korunması da olayın Gökürklerle alakalı olduğunu göstermektedir. Aksi takdirde Çin'den İnan'a gelin olarak gelecek olan bir prensesin deniz yoluyla İnan'a ulaştırılması daha güvenli olurdu. Bazı kaynaklarda Hazarlar ve Gökürklerle ilgili anlatılan olayların birbirine karıştırıldığı görölmektedir. I. Hüsrev'in iktidarı döneminde

⁷⁵ Pourshariati 2008: 124.

⁷⁶ Örnek olarak bkz. İbnü'l-Esîr 1370(hş): II, 545.

Hazarların Göktürklerin batı kolları haline gelmesi ve MS. 565'ten sonra gerçekleşen Hazar-Sâsânî münasebetlerinde Batı Göktürk hükümdarı İstemi'nin de ağırlığını ortaya koyduğu görülmektedir. Bundan dolayı Hazarlarla ilgili rivayetlerde artık *hakan-ı buzurg*'un varlığına şahit olmaktayız. Kaynakların çoğu Göktürk hükümdarının adından Kakım şeklinde bahsederken bazılarında ise Hazar kağanından Kakım şeklinde bahsetmişlerdir. İbn Belhî'ye göre istilacı Kakım kağan, Türkistan hükümdarıdır ve Haytallarla (Akhûnlar) savaşmıştır. Hazar hükümdarının Kakım olarak zannedilmesi aslında İstemi'nin Hazar-İran münasebetlerindeki etkin rolünden kaynaklanmaktadır. Bunun yanında yine aynı kaynaklardan bazıları Türk hakanından Kakım şeklinde bahsederken diğer bazıları da kızından Kakım veya Fakım şeklinde bahsetmişlerdir. Kakım veya Fakım isimleri arasında müstensih hatasından kaynaklı bir yanlışlık da meydana gelmiş olabilir. Bununla beraber bu isimlerin bazı tarihçiler tarafından Takum, Fakum, Kakum şeklinde de okunduğu görülmektedir. Fakat bu kaynaklardan ilk olarak Mes'ûdî'nin hakanın kızının adından Fakım şeklinde bahsetmesinden dolayı gelinin ismiyle ilgili olarak Fakım sözcüğü ön plana çıkmaktadır. Ayrıca bu kaynaklardan Taberî, Firdevsî, ibnû'l Miskeveyh ve ibnû'l-Esîr'in; Türk hükümdarın adı için vermiş oldukları Sincibu, Sinciyr, Sinca ve Sinha tabirlerinin, Doğu Romalıların İstemi için kullanmış oldukları Silzibolos'u andırması da ilginçtir. Bu evliliğin sonucunda dünyaya gelen IV. Hürmüz'ün de I. Hüsrev'in ardından İran tahtına çıkmış olması hem İstemi Yabgu'nun bölgesel anlamdaki egemen konumunu ve hem de kızı Fakım'ın İran sarayındaki gücünü ortaya koyması açısından da önemlidir.

KAYNAKÇA / REFERENCES

Klasik Kaynaklar

- Bel'âmî, Ebû Ali (1372hş). *Guzideye Tarikhe Bel'âmî*, (Nşr. Ca'fer Şî'ar-Mahmud Tabatabaî), Neşriyeyi Katar, Tahran.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ (2013), *Fütûhu'l-Büldân* (Ülkelerin Fethi, Trc. Mustafa Fayda), Siyer Yayıncılık, İstanbul.
- Cüzcânî, Ebû Amr Osmân b. Muhammed (Trsz), *Tabakât-ı Nâsiri*, c. I, İntişarat-ı Dünyay-ı Ketab, Tehran.
- Dineverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvud (1371hş), *Kitab-u Ahbaru't-Tivâl*, (Trc. Mahmûd Mehdevî Dâmegânî, Neşriyey-i Ney, Çap-i Çehârom, Tehran.
- Firdevsî, Ebû'l-Kâsım (1391hş), *Şâhnâme*, Çap-ı Nehost, (Tsh. Ferîdûn Cüneydî), Çap-ı Dovvom, (Tsh. Muhammed Ramazanî), Şehrivermâh.

- Gaffarî-i Kazvîni, Ahmed b. Muhammed (1799), *Tarih-i Cihân Ârâ*, Epitome of the Ancient History of Persia, (W. Ouseley), Londra.
- Gerdîzi, Ebû Sa'îd Abdulhay b. Dahhâk b. Mahmûd (Trsz), *Zeynû'l-Ahbâr*, İntişarat-ı Dünyây-ı Ketâb, Tehran.
- Gregory, Ebû'l-Ferec (Bar Habraeus) (1999), *Abû'l-Farac Tarihi*, c. I, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), 3. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- İbnû'l-Belhî (1339hş), *Farsname*, (Tsh. Guy Le Strange; Raynold Allen Nikolsen), Tahran. "(Çev. Abdulhalik Bakır-Ahmet Altungök), Ortaçağ Tarih Medeniyetine Dair Çeviriler I, Ankara, 2008, s. 23–150."
- İbnû'l-Esîr, Muhammed İzzeddîn 1370(hş), *el-Kâmil fi't-Tarih*, c. II, (Trc. S. Hüseyin Rûhânî), İntişarat-ı Esâtir, Tehran.
- İbnû'l-Miskeveyh (Trsz), *Tecârûbe'l-Umem*, c. I, (Trc. Alî Naki Münzevî), Merkez-i Tahkikat-i Râyâne'i Kâ'imiye, İsfahan.
- Kazvîni, Hamdullâh b. Ebî Bekir b. Ahmed b. Nasr Müstevfî (1328hş), *Târih-i Guzîde*, c. I, (Haz. Edward G. Browne), (Hicri 857 yılına ait Hacı Ferhad Mirza nüshasının tıpkıbasımı), Londra.
- Makdisî, Mutahhar b. Tahir (1374hş), *Kitabu'l-Bed ve't-Tarih* (Aferineş ve Tarih), c. I, (Trc. Muhammed Rızâ Şefî'i Kudkenî), Tehran.
- Mes'ûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin (2004), *Murûc ez-Zeheb* (Altın Bozkırlar), (Çev. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul.
- Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas* (Trsz), (Thk. Melikü's-Şü'arâ' Behâr), İntişarat-ı Kelâle Haver, (Yrsz).
- Nüveyrî, Ahmed b. Abdülvehhâb (1900), "Nihayetü'l-Ereb fi Ahbaru'l-Fars ve'l-Arab", (Haz. Edward G. Browne), *The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland for 1900*, Published by the Society 22, Albemarle Street, London.
- Procopius of Caesarea (1938), *History of the Wars: The Persian War*, The Loeb Classical Library, Edited By T. E. Page, D. Litt. and W. H. D. Rouse, Litt. D., London.
- Se'âlibî, Abdulmelik b. Muhammed b. İsmâ'il (1368hş), *Târih-i Se'âlibî* (Ahbâr-u Mülûk-u Fars ve Sîrehûm), Neşriyey-i Nokre, Taberîstan.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târihü'l-Rasul ve'l-Mülûk (Târihu't-Taberî)*, Cüz'ü's-Sânî (c. II), (Thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm), Dâru'l-Mâ'arif Mısr, Kûrnîşu'n-Nil 1119, Kahire.

- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (1383hş), *Tarih-i Taberî: Tarih-i Resûl ve'l-Mülûk*, c. II, (Trc. Ebû'l-Kasım Payende), Çap-ı Şişom, İntişarat-ı Esâfir, Tehran.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (1982), *Tarih-i Taberî Tercemesi*, c. II, 2. Baskı, Can Kitabevi, İstanbul.
- Ya'kûbî, Ahmed b. İshâk (1382hş), *Tarih-i Ya'kûbî*, c. I, (Trc. Muhammed İbrahim Ayeti), İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, Tehran.

Araştırma Eserler

- Artamonov, M. İ. (2008). *Hazar Tarihi* (Türkler, Yahudiler, Ruslar), (Çev. Ahsen D. Batur), Selenge Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- Brossius, M. (2006). *Peoples of the Ancient World: The Persians*, Routledge Publishing, New York.
- Browne, E. G. (1908). *A Literary History of Persia from Earliest Time to Firdawsi*, London.
- Daryae, T. (2009). *Sasanian Persia* (The Rise and Fall of an Empire), Published by I. B. Tauris and Co. Ltd in association with the Iran Heritage Foundation, London and New York.
- Divitçioğlu, S. (2000). *Kök Türkler* (Kut, Küç, Ülüg), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Eberhard, W. (1947). *Çin Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara.
- Eberhard, W. (1996). *Çin'in Şimal Komşuları*, (Çev. Nimet Uluğtürk), TTK Yayınları, Ankara.
- Farr, E. (1850). *History of Persians*, Published Robert Carter and Brothers, No:285, Broadway, New York.
- Girişmen, R. (1336hş). *İran ez Agaz ta İslam*, (Trc. Muhammed Mu'in), Mecmuay-ı İranşinasi (Zir Nezer-i Ehsan Yarşater), Tehran.
- Hâkikât, A. R. (1362hş). *Tarih-i Kûmis*, Tehran.
- Konukçu, E. (1971). *Kuşan ve Akhûn Tarihi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ezurum.
- Kristensen, A. E. (1945). *İran der Zemân-i Sâsâniân*, (Trc. Reşîd Yâsemî), İntişarat-ı Dünyay-i Ketâb, Tehran.

- Kurbanov, A. (2010). *The Hephthalites: Archaeological and Historical Analysis*, Phd Thesis Submitted to the Department of History and Cultural Studies of the Free University, Berlin.
- Ligeti, L. (1990). *Bilinmeyen İç Asya*, c. I, (Çev. Sadrettin Karatay), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Liu, X. (2010). *The Silk Road in World History*, Oxford University Press, London.
- Malcolm, S. J. (1829). *The History of Persia: from the Most Early Period to the Present Time Containing an Account of the Religion, Government, Usages and Character of the Inhabitants of that Kingdom*, v. I, Printed by William Clowes, Stamford Street, London.
- Mackenzie, D. N. (1971). *A Concise Pahlavi Dictionary*, Oxford University Press, London.
- Marquart, J. (1373hş). *İranşahr ber Mebnay-i Coğrafyay-i Mose Horenî*, (Trc. Meryem Mir Ahmedî), İntişarat-ı İttılaat, Tehran.
- Meşkur, M. C. (1366hş). *Tarih-i İran Zemin*, Tehran.
- Piguluskaya, N. V. (1353hş). *Tarih-i İran: ez Dovrân-ı Bâstân ta Pâyân-ı Side-i Hicdehom Milâdî*, (Trc. Kerim Kişâverzî), İntişârât-ı Peyâm, Tehran.
- Pirneyâ, H. (1306hş). *Îrân-ı Bâstân*, c. II, Matbâay-i Meclis, Tehran.
- Pourshariati, P. (2008). *Decline and Fall of the Sasanian Empire: The Sasanian-Parthian Confederacy and the Arab Conquest of Iran*, Published by I. B. Tauris, London and New York.
- Rasonyi, L. (1988). *Tarihte Türklük*, 2. Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- Reisneyâ, R. (Tarihsiz), *Azerbaycan der Seyr-i Tarih-i İran ez Agaz ta İslam*, c. I, İntişarat-ı Nimâ, Tebriz.
- Roux, J. P. (1991). *Türklerin Tarihi: Büyük Okyanustan Akdeniz'e İki Bin Yıl*, (Çev. Galip Üstün), Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Sykes, P. M. (1915). *A History of Persia*, c. I, Macmillan and Co. Limited St. Martin's Street, London.
- Taşagil, A. (2015). *Kök Tengri'nin Çocukları* (Avrasya Bozkırlarında İslam Öncesi Türk Tarihi), Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.

- Togan, Z. V. (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş*, I, Enderun Yayınları, İstanbul.
- Turan, O. (1999). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, I, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

Makaleler, Kitap Bölümleri ve Bildiriler

- Akbulut, D. Ali (2014). Akhûnlar (Kionit/Hyon) ve Eftalitler Çağında: Maveraünnehir ve Horasan'da Türkler. *Türkler Ansiklopedisi*, I, 830-843, Ankara.
- Bıvar, A. D. H. (2006). The History of Eastern Iran. *The Cambridge History of Iran: The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods* (Edt. Ehsan Yarshater, Cambridge University Press, New York, 3(1), 116-180.
- Cihan, C. (2014). Türk Akinlarına Karşı Sasanilerin İnşa Ettiği Gürgân Seddi (Sedd-i İskender). *Turkish Studies*, Spring, 10(5), 107-130.
- Frye, R. N (2006). The Political History of Iran Under the Sasanians. *The Cambridge History of Iran: The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods* (Edt. Ehsan Yarshater), Cambridge University Press, New York, 3(1), 116-180.
- Grignaschi, M. (1970). Sabirler, Hazarlar, Göktürkler. *VII. Türk Tarih Kongresi*, 25-29 Eylül 1970, Ankara, I, 230-250.
- Gömeç, S. (2000). İslam Öncesi Türk Tarihinin Kaynakları Üzerine. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Dergisi*, 20(31), 51-92.
- Harmatta, J. & Litvinsky, B. A. (1996). Tokharistan and Gandhara Under Western Türk Rule (650-750). *History of Civilizations of Central Asia* (Edts. B. A. Litvinsky; Zhang Guang-da; R. Shabani Samghabadi), UNESCO Publishing, Paris, V(3), 367-401.
- Kafesoğlu, İ. (1992). Türk Tarihi. *Türk Dünyası El Kitabı*, 2. Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- Litvinsky, B. A. (1996). The Hephthalite Empire. *History of Civilizations of Central Asia*, III, (Edts. B. A. Litvinsky; Zhang Guang-da; R. Shabani Samghabadi), UNESCO Publishing, Paris, 135-162.
- Meşkur, M. C. (1340hş). Hudâyname. *Mecelley-i Berresihây-i Târîhi*, Şomare, Sal-i Şişom, 6,13-28.

Sâsânîler Dönemi İnan Sarayında Bir Göktürk Gelini: Fakım

Sınor, D. & Klyashtorny, S. G. (1996). The Türk Empire. *History of Civilizations of Central Asia*, v. III, (Edts. B. A. Litvinsky; Zhang Guangda; R. Shabani Samghabadi), UNESCO Publishing, Paris, 327-347.

Taşğıl, A. (2002). Göktürkler. *Türkler Ansiklopedisi* (Edt. Hasan Celal Güzel), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, II, 15-48.

Yarshater, E. (2006). Introduction. *The Cambridge History of Iran: The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods* (Edt. Ehsan Yarshater), Cambridge University Press, New York, 3(1), xvii-lxxv.

(Eklerdeki sikkelerin kaynak bilgisi: <https://colnect.com/tr/coins/list>)

EKLER

Ek.1. I. Hüsrev'in babası I. Kubad'a ait bir sikkenin ön ve arka yüzü.

Ek.2. IV. Hürmüz'ün babası I. Hüsrev'e ait bir sikkenin ön ve arka yüzü.

Ek.3. Fakım ve I. Hüsrev'in oğlu IV. Hürmüz'e ait bir sikkenin ön ve arka yüzü.